

Hüseyin Orak Adlı Bir Müteşebbis Türkiye Kılavuzu Adlı Bir Eser ve 1945 Yılı Aydın'ı

An Entrepreneur Hüseyin Orak, An Opus Türkiye Kılavuzu and Aydın City in 1945

Zakir AVŞAR*

*Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Emniyet Abant Sokak, No:10/2, E Blok, Kat:-1, 1, 2, 3, 4, 06560, Yenimahalle, Ankara.

E-posta: zakiravsar@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1427-127X

MAKALE BİLGİLERİ

Makale işlem bilgileri:

Gönderilme tarihi: 10 Mayıs 2021

Kabul: 1 Haziran 2021

Anahtar sözcükler: Aydın, Tanıtım ve turizm rehberi, Sosyal sorumluluk projesi, Şehir tarihi, Sosyal yapı, Kültür.

ARTICLE INFO

Article history:

Submitted: 10 May 2021

Accepted: 1 June 2021

Key words: Aydın, Publicity and Tourism Guide Book, Social Responsibility Project, City History, Social Structure, Culture.

ÖZ

Ankara'nın büyük sanayici iş adamlarından birisi olan Hüseyin Orak'ın 1936 yılında çocuklarını yurt gezisine gönderirken bir ülke tanıtım rehberi bulamayışi ile başlayan süreç *Türkiye Kılavuzu* adlı çalışmanın ortaya çıkmasına yol açmıştır. İş adamı Hüseyin Orak'ın, ülkenin her yanına harcırah ve masraflarını vererek gönderdiği ekiplerle gerçekleştirdiği bu eser kamuoyunda beklediği ilgiyi görmemiştir. Bir sosyal sorumluluk düşüncesiyle yola çıkılarak, büyük emek, masraf ve zamana mal olan bu eseri tüm illeri ve ilçeleri kapsayacak şekilde altı cilt olarak planlanmış, ancak birinci cildini yayınlamış, diğer ciltleri ise yayınlamamıştır. Birinci cilt içinde on dört il tek tek incelenmekte, bunlara ilişkin çeşitli veriler bulunmaktadır. Bu illerden birisi de Aydın'dır. Aydın'ın 1940'lı yıllardaki sosyo-ekonomik, kültürel görünümü, tarihi ve turistik yerleri, folkloru üzerine önemli bilgilerin verildiği çalışma, özellikle şehir tarihi, kültürü ve sosyal yapı üzerine çalışanlar bakımından önemli bir kaynak olarak ele alınabilecek niteliktedir. Günümüzde neredeyse nüshasına rastlamak mümkün olmayan bu eserin ortaya çıkışının, bu satırların yazarının ulaşmasının öyküsü ile birlikte Aydın bölümünün aktarıldığı bu makale, aslında sosyal sorumluluk projesi olarak ele alınması mümkün olan Türkiye'nin ilk turizm ve tanıtım kılavuzunun/rehberinin de nasıl oluşturulduğunu gözler önüne sermektedir.

ABSTRACT

Hüseyin Orak who was one of the important businessmen of Ankara, sent his children for the country tour in 1936. In that duration, while Orak couldn't find the Turkey's guide book for his children's journey, the idea of an opus. (Guide of Turkey) was born. The project of *Türkiye Kılavuzu* had been implemented after the World War II, but it costed a great fortune. The project of Orak, unfortunately, had not aroused an expected interest, although he had sent teams all over the country by giving the allowances and covering the expenses. Orak, who started out with the idea of a social responsibility, could published only the first volume of *Türkiye Kılavuzu* despite of a great deal of effort, time and expenses. Turkey's fourteen cities individually studied in this volume, there were miscellaneous information related to these. This book is the basic and important resource for the researchers who work on city history, local culture and social structures. For example, 1940's Aydın, one of these cities, were introduced in the context of social, historical, economical, cultural and especially excursionary view in *Türkiye Kılavuzu*. In this paper, *Türkiye Kılavuzu* which is a rare book nowadays and its Aydın section will be examined with the story of finding of *Türkiye Kılavuzu* by author of this article. In addition, this paper will reveal the formation of an opus as the first tourism and publicity guide of Turkey which actually could be seen the first social responsibility project of Turkey.

GİRİŞ

Türkiye Kılavuzu adlı eserin hazırlayıcısı ve sahibi olan Hüseyin Hilmi Orak, 01.07.1897 tarihinde o dönem Osmanlı İmparatorluğu toprağı olan

Dobruca Bölgesi'ndeki Tulca ilinin Babadağ kasabasında doğmuş, Balkanlardaki isyanlar ve ayrışma hareketleri sonrasında 1910 yılında ailesi ile birlikte önce İstanbul'a daha sonra Eskişehir'e göçmüştür. 22 Kanun-ı Evvel 1331 (1917) tarihinde Kara Harp Okulu'na (Harbiye) girmiş; 25 Nisan 1332 (1918) tarihinde savaş nedeniyle er-

* Bu çalışma, "Davetli Makale" statüsünde yayımlanmaktadır.

ken mezuniyetle Irak Cephesi'nde 13. Kolordu 18. Alay 3. Tabur 9. Bölük'e tayin edilmiştir. 01 Teşrin-i Evvel 1334 tarihinde Basra'da İngilizlerle savaşta yaralanmış ve esir düşmüş, iki yıl süreyle Hindistan'daki esir kamplarında kalmıştır. Buradan kaçarak 19 Teşrin-i Evvel 1336 tarihinde İstanbul'a gelmiş ve 25 Teşrin-i Evvel 1336 tarihinde terhis edilmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın başlaması üzerine 31 Kanun-ı Sani 1337 tarihinde yeniden silahlaltına alınmış, 14. Fırka Muhabere Takım Subaylığı görevine atanmıştır. 07.08.1339 tarihinde yeniden terhis olmuştur. 1926 yılında 15 Nisan-30 Mayıs tarihleri arasında yine askere alınmış, 27.03.1928 tarihinde S.11937 numaralı İstiklal madalyası ile taltif edilmiştir. Askerlikten ayrılarak ticari hayata atılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine 5 Ağustos 1940 tarihinde ihtiyaten askere alınmış ve 05 Ekim 1941 yılında terhis olunmuştur (MSB 05 Ekim 2011). Mesleğine asker olarak başlayan, Birinci Dünya Savaşı, İstiklal Harbi ve İkinci Dünya Savaşları'nda subay olarak askerlik görevini ifa eden Hüseyin Orak, kısa bir dönem Türkiye'nin tanınmış büyük sanayici ve işadamı Vehbi Koç ile ortaklık kurmuş ticaret ve sanayi alanlarında mühim başarıları olan bir işadamıdır (Bkz. ATO 363 No.lu dosya).

Kendisini "Türkiye Kılavuzu" adlı eseri hazırlamaya iten neden çok ilginçtir. 1936 yılında sınıfını başarıyla geçen 11 yaşındaki kızı Fatma Zekâvet ve dokuz yaşındaki kızı Ayşe Sahavet'in, karne hediyesi olarak İstanbul'a yakınlarını ziyarete gitme istekleri üzerine, onları o günlerde TCDD'nin kombine bilete uygulamasından hareketle, tüm yurdu gezmeleri ve nihayetinde İstanbul'a ulaşmaları konusunda ikna etmiştir. Seyahati ilginç kılan husus ise, o günün Türkiye'sinde iki kız kardeşin yanına yedi yaşındaki oğlu Yılmaz'ı da katarak, yanlarında kendisi ve anneleri olmaksızın bu "maceraya" razı etmesidir. 1936 yılı şartlarında tüm dünya bir ateş çemberinde iken, ikisi kız, üç küçük çocuğun trenle yurt seyahatine çıkmaları büyük bir ilgi görmüş, "küçük seyyahlar" gittikleri yerlerde adeta halk kahramanları gibi karşılanmışlar, valiler, kaymakamlar, belediye başkanları ve şehirlerin önde gelenleri çocuklarla hususi olarak ilgilenmişlerdir. Yaklaşık iki buçuk ay süren bu yurt seyahati

ti sonrasında çocukları başbakan İsmet İnönü'de kabul etmiş ve seyahat esnasında tuttıkları defteri şu sözlerle imzalar: "Küçük seyyahları tebrik ettim. Seyahat sevmek bir memleket için çok iyi (iyi) bir şey, teşvik olunacak bir arzudur. 12.09.1936" (Orak 1946).

Cumhuriyet'e, bağımsızlığa, vatan kavramına, Atatürk'e, devrimlere inanmış bir eski asker, iş adamı olan Hüseyin Orak, çocuklarının tren binmesinden önce seyahat anılarını kaleme almaları için ellerine tutuşturduğu not defterine¹ duygularını 5 Temmuz 1936 günü şu cümlelerle yansıtır: "*Sevgili Yavrularım, yurdunu tanımayan, bilmeyen kimseden bir fayda beklenemez. Bir kiracının bile oturduğu evin içinde ve etrafında neler vardır, bunu bilmesi lazımdır. Nerde kaldı ki siz, kendi evinizin (yurdunuzun) öz sahiplerisiniz. Onu iyice tanımazsanız, sahibi olamazsınız. Ona yabancı kalırsanız, size gülerler (...)* Sevgili yurdumuzda neler var, yurdun dört bucağındaki kardeşlerimiz ne halde, büyüğlerimiz neler yapmışlar, ilerde sizin de büyüyünce neler yapmanız lazım, atalarımız bize neler bırakmışlar, bunları bilerek, yurt bilginizi artırarak döneceksiniz (...)" (1946).

Orak'ın yukarıda zikredilen yaklaşımında; modernleşme ve ulus-devletleşme sürecinde ekonomi ve ticaretle yakından ilgili bir kimsenin zihniyet dünyasını, yani yükselmekte olan burjuva dünya görüşünü ve bu bağlamda gelişen bireycilik ve milliyetçilik gibi yeni değerleri görmek mümkündür. Böylece, geleneksel toplum yapısında modern topluma geçiş sürecinde yeni bir değerler sisteminin ve zihniyet dünyasının Orak'ın kişiliğinde ne denli içselleştirilmiş olduğunu anlıyoruz (Yüksel 2004).

Orak, çocuklarına yurt gezilerinin verimli geçmesi için, yapması gerekenleri de teker teker belirtir. Gittikleri yerlerde memleketin büyüklerini ziyaret ederek onlardan bilgiler istemelerini, elde ettikleri bilgileri defterlerine kaydetmelerini, on-

¹ Söz konusu anı defterine başta Başbakan İsmet İnönü olmak üzere, gittikleri her yerin mahalli ve mülki erkânı seyahatin anlam ve önemini içeren yazılar yazmış, çocuklar kendi gördüklerini kaydetmişlerdir, ancak bu notlardan sadece Hüseyin Orak'ın ve İnönü'nün yazdıkları Türkiye Kılavuzu adlı çalışmaya aktarıldığı için kalmış, diğer notlar ise 2009 yılında hayatını kaybeden Fatma Zekavet (Orak) hanımın hususi evrakları arasında bulunamamıştır.

ların imzalarını almalarını ister: "... Bu defter size yurdun büyük bir hatırası ve ilerde sizin için bir rehber olacaktır" (1946).

Gezi güzergâhı Ankara Tren Garı'ndan başlayarak, Kırıkkale, Kayseri, Sivas, Adana, Mersin, Malatya, Elazığ, Diyarbakır, Samsun, İstanbul Haydarpaşa olarak gerçekleşir. Çocuklar her gittikleri yerde en az üç gün konaklarlar. Konaklamalar ve gezi programları Hüseyin Orak'ın iş arkadaşları ve mahalli ve mülki erkân tarafından ayrıntılı olarak düşünülmüştür. Çocuklara hiçbir sıkıntı çektilmemesi için olağanüstü bir gayret gösterilir. Jandarma ve polise şifre telgraflarla güvenlik önlemleri almaları emredilir. Zaten halkın sevgilisi haline gelen çocuklar, babaları tarafından kendilerine verilen harçlıkları bile harcayacak yer bulamazlar, hatta tüm ülkeden kendilerine taşıyamayacakları kadar çok ve güzel hediyeler verilir (A. Sahavet Özbay'la görüşme notları: 24.06.2011/ Hüseyin Orak'ın kızı Ayşe Sahavet Özbay hanım 05.12. 2016 günü Ankara'da hayatını kaybetti). Gazeteler çocuklardan bahseder, gittikleri yörelerde haber olurlar: "Yalnız Başlarına İki Küçük Kardeş Yurdu Geziyorlar" (Kurun Gazetesi, 28 Temmuz 1936). Adana'da Türksözü Gazetesi'ni de ziyaret ederler, gazete, çocukların ellerinde 5 Temmuz 1936 tarihinde alınmış ikişer aylık halk ticaret biletleriyle ülkeyi gezdiklerini, babalarının kendilerine 50 liralık harçlık verdiğini, Ankara, Kırıkkale, Sivas, Turhal, Samsun, Mersin ve Adana'ya uğradıklarını, Malatya, Elazığ (Elazığ) ve Diyarbakır'e (Diyarbakır) gideceklerini, Adana'da Tüccardan Ahmet Muhtar'ın evinde misafir olduklarını şehrin görülecek yerlerini gezdiklerini yazmaktadır (25 Temmuz 1936).

Çocukların son durağı İstanbul olur. İstanbul'da Heybeliada'da Başbakan İsmet İnönü'yü ziyaretle bu macera son bulur. Ancak, çocukların bu heyecan dolu, ilginç gezilerinin son bulması Hüseyin Orak'ın bütün hayatını etkileyecek gelişmelerin önünü kesemez.

Orak, çocuklarını bu geziye çıkarırken ısrarla ülkeyi tarihi, kültürel, turistik, ekonomik, sosyal bakımlardan tanıtan bir kılavuz (rehber) kitap arar. Ne var ki, bir türlü böyle bir çalışmaya ulaşamaz. Çocuklarının gezisi sonrası hızla geli-

şen siyasal krizler ve akabinde II. Dünya Savaşı ile birlikte askere alınmasıyla bir süre işinden de uzak kalır. Ancak 1945 yılının başlarında büyük kızı Fatma Zekavet'in İstanbul Dış Hekimliği Fakültesi'ni kazanması üzerine, onun ders kitaplarını ararken aklına yine bu türden bir rehber basılıp basılmadığı hususu gelir. Tüm aramalarına/araştırmalarına rağmen bulamaz. Piyasada ileri tanıtın ne kadar çalışma varsa toparlar. Hatta yabancı dillerdeki yayınları da getirir. Bir türlü istediği nitelikte bir çalışmaya ulaşamaz. Bunu bir sosyal sorumluluk projesi ve yurduna karşı bir görev olarak kabul ederek, kendisi finanse ederek, hazırlamaya/hazırlatmaya karar verir.

Orak, her şeyden önce bir tüccar olup toplumun ekonomi ve ticaret hayatı bakımından yazılı bilginin ve kültürün ne kadar hayati olduğunun bilincindedir. Yine bu konumu nedeniyle iletişim ve ulaşım imkânlarının geliştirilmesi ihtiyacının da farkındadır. Çünkü ekonomik ve ticari gelişmelerle birlikte, iletişim ve ulaşım imkânlarındaki ilerlemeler, ülke üzerindeki hükümet ve yönetim işlerinin koordinasyonunu kolaylaştırarak modernleşme çabasındaki ulus-devlet yapısının gelişip serpilmesi için uygun ortamı yaratacaktır (Giddens 1994). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan modernleşme sürecinde bir milli ekonomi yaratma süreci, 1908'de başladı ve hızlanarak devam etti. Bu çerçevede milli pazarı bütünleştirmek ve üretilen mahsullere talep oluşturmak için bir karayolu ve demiryolu şebekesi inşa edilmeye başlandı. 1915'te taşıt trafiğine uygun 30 bin kilometre demiryolu vaat edildi. İş hayatını kolaylaştırmak için posta adresi olarak sokaklara isim verilirken evler de numaralandırılmaya başlandı. Telefon tesisatları kuruldu. Ülke dâhilinde seyahat ve iletişimi kolaylaştırmak için iç pasaport uygulaması kaldırıldı (Ahmad 1999). Bu yöndeki çabalar, Cumhuriyet döneminde de artarak sürdürüldü.

Topladığı Türkçe ve yabancı dildeki seyahatname, gezi yazısı, ekonomik ve sosyal, coğrafi, kültürel ve tarihsel analiz türü eserlere ilişkin olarak eser sahiplerinin gezip gördükleri yerleri kendi duygu ve düşüncelerine ve şahsi uzmanlıklarına göre yazmış olmalarından ve "birbirlerini tutmayan pek çok görüş ortaya çıkmış olması ve bunlar

arasından gerçek, doğru olanları ayırmanın pek güç olmasından" dolayı eleştirir (Orak, 1946). Yine, eser sahiplerinin kendilerinden öncekilerin eserlerinden yola çıkarak, bazı hakikatleri tespit etmelerine rağmen sınırlı kaldıklarını, bazılarının ise yalnızca eski devirlerin parlaklıklarını ve yaşamış milletlerin eriştikleri medeniyetin şaşasını anlatmak, eski eserler üzerine araştırmalar yapmakla birlikte bugünü tamamen unuttuklarını; keza eserlerinin de tarih, arkeoloji, jeoloji incelemeleri hüviyetini taşıdığını belirtir.

Hüseyin Orak hazırlamayı arzu ettiği çalışmayı, "yurdun her sınıf halkına hitap etsin, aziz vatanımızın tarih boyunca geçirdiği safhalarını, kültür ve sosyal sahalarda eriştiği seviyesini, tabii ve sınai varlıklarını, ekonomi durumunu, dünyanın ve bugünün yaşayış farklarını, Cumhuriyet devrinin memleket alanında feyizli tesislerini el ile tutulur ve göz ile görülür bir şekilde hakiki veçhesiyle göstereyim" (1946) sözleriyle tarif eder.

Burada, Tanzimat döneminden başlayarak Cumhuriyet'e de intikal eden Aydınlanma düşüncesinin ve Pozitivist bilim anlayışının tezahürlerini görebiliriz. Aydınlanma, halka bilgi götürme, gözleri batıl inançla kaplı olanlara kesin bir bakış açısı kazandırma, ilerlemeye zemin oluşturacak doğru bilgiye ulaşma gibi güçlü dürtülere sahip bir düşünce hareketi olarak tanımlamak mümkündür (Bauman 1996) Cumhuriyet döneminde giderek gelişen ekonomik hayatın ve ulus-devlet yapısının ve bu devletin yurttaşlarının ihtiyaç duyduğu net bilgiyi ancak bilim sağlayabilirdi. Bir analiz ve düşünce yöntemi olarak Pozitivist yaklaşım, deney ve araştırma yoluyla kesin bilgiye ulaşılabilirdi varsayımına dayanır. Bu sayede batıl inançlardan ve dogmatik düşüncelerden insanların kurtarılarak daha uygar ve ileri bir toplum aşamasına varılabileceğine inanılır (Erdoğan 2000). Giderek gelişen ekonomik ve ticari ilişkilerin, ulus-devlet çatısı altında bir araya getirilen milyonlarca insanın ihtiyaç ve sorunlarının kavranarak geleceğin planlanması ve inşası, bütün bu sorunların üstesinden gelme amacıyla olan modern ulus-devletin yönetilmesi, hiç kuşkusuz bilimsel bilgiye olan acil ihtiyacı ortaya çıkarıyordu.

Hüseyin Orak, bu hususa ilişkin fikrini ilk olarak Yapı Sanat Enstitüsü Müdürü ve yakın dos-

tu eğitimci Mitat Artun'a² açar. Eserin adının "Türkiye Kılavuzu" olmasına da bu düşünceler doğrultusunda birlikte karar verirler. Öncelikle kılavuzun oluşturulması için bir program tespit ederek oluşturulacak gezici gruplar için soru kâğıtları hazırlanıp bastırılır. Her il için dosyalar oluşturulur. Yerli yabancı dillerden bir kütüphane, çalışacak kişiler için ofis hazırlanır. Çalışma sistematığı bakımından da, yurdu gezecek ekipler yola çıkarılarak her ilde her alanda yazılmış olan eserleri toplamak, bunları genel eserlerdeki bilgilerle karşılaştırmak, yabancı dillerdeki Türkiye'yi ilgilendiren eserleri Türkçeye çevirmek ve bütün bunları programa uygun hale getirerek yazmak gibi bir yöntem benimsenir. Bunları yapmak için de ihtisas sahibi yetkin kişilerden oluşan 10 kişilik bir yazı heyeti meydana getirilerek ortak çalışma yürütülmesi düşünülür. Yurdu 10 bölgeye ayırıp her bir uzman kişiye ve yanlarına alacakları yardımcıya bir bölge verilecektir. Bu kişiler bizzat bölgelere gidecekler ve yerinde tetkik yapacaklardır. Bunun için de alanlarında saygın profesör, doçent, öğretmen zatlardan müteşekkil bir heyetle her gece toplantılar başlar. İki ay kadar süren bu toplantılardan uygulamaya ilişkin görüş ayrılıkları nedeniyle bir netice alınmaz. Kendi ifadesiyle bu kişilere yapacakları işin bir "Memleket borcu olduğunu" hatırlatması bile bu müşterek gaye etrafında birleştirmeye yetmez (1946).

Kızı Ayşe Sahavet (Orak) Özbay kendisiyle yüz yüze yapılan görüşmede bu satırların yazarına, babasının o günlerde zamanın şartlarında çok önemli ve büyük sayılabilecek bir bütçe olan 50 bin lirayı Türkiye Kılavuzu'nun başlangıç sermayesi olarak ayırdığını belirtmektedir. Buna ek olarak, şirketinin olduğu binada bir kat, kılavuz kitabın toplantı ve çalışmalarını gerçekleştirmek amacıyla düzenlenmiş, özel toplantı ve çalışma masaları yaptırılmıştır. Babasının çalıştıramadığı, verim alamadığı için dağıtmak durumunda kaldığı ilk ekipte yer alan isimlerin o günün en tanınmış bilim simaları olduğunu, çoğunlukla

² Mitat Artun, eğitimcidir. 1943 yılında Maarif Vekâleti Yapı Enstitüsü Müdürlüğü görevine getirilmiş, bu görevi 1959 yılına kadar sürdürmüştür.

Siyasal Bilgiler Okulu'nun (A.Ü. SBF) hocalarından oluştuğunu hatırladığını belirtmiştir (görüşme notları: 24.06.2011, Ankara).

İlk heyetin başarısızlığı Hüseyin Orak'ı pes ettirmez, tersine arkadaşı Mitat Artun'la birlikte tanınmış kişilerle çalışmaktan vazgeçerek, özellikle ve çoğunlukla Muallim Mektebi'nin (şimdiki Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi) hocalarından oluşan yeter bilgide, çalışkan, mütevazı, sebatkar bir yazı heyeti oluşturulmasına karar verirler. Bu ekiple çok uyumlu, verimli ve çalışmanın neticelendirileceği zamana kadar uzun bir dönem birlikte olur.

TÜRKİYE KILAVUZU NASIL HAZIRLANDI?

Türkiye Kılavuzu hazırlık çalışmaları için öncelikle, bir çalışma programı yapılır. Çalışmaya katılacaklara, gidecekleri yerlerde hangi hususlara dikkat edileceği, ne tür bilgilerin toplanacağı konusunda bir eğitim verilir ve formlar geliştirilir. Geliştirilen formları test için ilk iş olarak İçişleri Bakanlığı'nda çalışan Nuri Alpay çeşitli illere gönderirler. Nuri Alpay'ın bu ilk temas ve tecrübeleri işlerin aksamadan yürümesi için alacakları tedbirler bakımından yararlı olur.

Yaklaşık iki yıl süren çalışmalar neticesinde yayınlanan "Coğrafya, tarih, ekonomi, ticaret, tarım, kültür, sosyal ve turistik bakımlardan Türkiye Kılavuzu" adlı eserin Birinci cildinin hazırlayıcıları olarak şu isimlere ve görevlere yer verilmiştir: Müteşebbis ve sahibi: Hüseyin Orak, Düzenleyip Yazanlar: Öğretmen Mitat Artun, Öğretmen Mustafa Nihat Özön³, Öğretmen Cevdet Alas, Öğretmen Reşat Özalp, Öğretmen Şaban Taşkın, Hüseyin Orak; Yurdu gezerek inceleme ve derlemeleri yapan: Nuri Alpay ve arkadaşları; Haritaları hazırlayanlar: Muhittin User ve Zeki Başaran, Ankara şehir planını hazırlayanlar: Hüseyin Orak,

³ Mustafa Nihat Özön, 1896 yılında İstanbul'da doğdu. İstanbul Darülfünunu Edebiyat Şubesi'ni bitirince (1923) öğretmenlik yapmaya başladı. Bu dönem, 1961'de Gazi Eğitim Enstitüsü edebiyat öğretmenliğinden emekli olana kadar, otuz sekiz yıl sürdü. Dergâh, Kalem ve Oluş dergilerinin yayımlanmasında etkin görev alan Özön'ün dil ve edebiyat alanlarındaki çalışmaları beş başlık altında toplanmaktadır. Edebiyat tarihçiliği, metin yayımları, sözlükçülük, çeviri çalışmaları, ders kitapları. Bu alanlardaki çalışmaları yaşamını kaybettiği 1980 yılına kadar yüz kadar kitapta toplanmıştır (<http://www.iletisim.com.tr/ki%C5%9Fimustafa-nihat-%C3%B6z%C3%B6n-565.aspx>, Erişim: 25.02.2012).

Mitat Artun, Desinatör Sabri Yetüman, Folklor kısımlarına yardım eden ve notaları veren: Ferruh Arsunar⁴, Merkez bürosunda çalışanlar: Nuri Katırcıoğlu, Enver Ener, Feyzi Adsız, Basım ve teknik düzenlemeler: Necmettin Candan, Yılmaz Orak (oğlu), olarak belirtilmiştir (Orak 1946: 2). Bu isimlerin dışında o günlerde Eskişehir Milletvekili olan Yavuz Abadan'da⁵ çalışmalara fiilen iştirak etmiştir (A. Sahavet Özbay'la görüşme notları: 24.06.2011, Ankara).

Çalışma esnasında yerinde tetkik ve bilgi toplama yollarının dışında şu eserlerden faydalandığı kaydedilmektedir: Hayat, İslam, Meşhur Adamlar ve İstanbul Ansiklopedileri, Küçük Asya, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, La Turquie D'asie, Türkiye Coğrafyası (Faik Sabri Duran), İktisadi Türkiye (Hamit Sadi Selen), İktisadi ve İçtimai Türkiye, Türkiye Havzaları ve Anayolları, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayınları, Büyük Türkiye, Balneoloji⁶ (Dr. Rıza Reman), Orta

⁴ Ferruh Aksunar, dönemin önemli müzik ve folklor araştırmacısıdır. 1929 yılında Anadolu'ya gönderilen halk türkükleri derleme heyetinde de yer almıştır. Türkülerin, oyun havalannın notaya alınmasında, bütün yurda yayılmasında Muzaffer Sarısözen ile birlikte çalışmışlardır. Köroğlu, Gaziantep Folkloru, En Güzel ve Seçme Şarkılar gibi önemli eserleri vardır. 21 Aralık 1965 yılında Ankara'da vefat etmiştir. (<http://www.turkuler.com/tgv/ferruh.asp>, Erişim: 25.02.2012).

⁵ Yavuz Abadan (1905-1967), Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra Heidelberg Üniversitesi'nde doktora yaptı. Yurda dönüşünde bitirdiği fakültede doçent oldu. 1942'de profesörlüğe yükseldi. 1943-1946 döneminde Eskişehir Milletvekili seçildi. Sonra Siyasal Bilgiler Okulu'nda görev aldı. Okul fakülteye dönüştürüldüğünde dekanlığa getirildi (1952). Bu görevi sırasında Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nü kurdu, genel müdürlüğünü yaptı. 27 Mayıs 1960 sonrasında 147'lerle birlikte görevinden alınan Abadan, bir süre Berlin Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde dersler verdi. Hakları geri verilince Hukuk Fakültesinde ve Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisinde görev aldı. Çalışmaları, üniversite çevrelerinde "kamu hukuku ve siyasal bilime yapılmış önemli katkılar" olarak değerlendirildi. Başlıca yapıtları: Hukuk Başlangıç ve Tarihi (1935), Hukukun Gözü ile Milliyetçilik ve Halkçılık (1938), Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış (B.Savcı ile birlikte, 1959), Mustafa kemal ve Çetecilik (1964), <http://www.kenthaber.com/ic-anadolu/eskisehir/Kimdir/iz-birakan/yavuz-abadan>, Erişim: 25.02.2012).

⁶ Sözcük anlamı banyo bilimi olan balneoloji, yer altı, toprak, su ve iklim kaynaklı doğal terapötik faktörlerin bilimi olarak tanımlanabilir. Doğal şifalı sular, çamurlar ve iklimsel faktörler gibi doğal terapötik kaynakları fiziksel, kimyasal, biyolojik, jeolojik, hidrolojik, ekolojik ve medikal yönden inceler. Bu nedenle fizik, kimya, biyoloji, hidroloji, jeoloji, klimatoloji ve tıp gibi değişik bilim dallarını bünyesinde toplayan interdisipliner bir alandır. (<http://zehirlenme.blogspot.com/2010/10/balneoloji-ve-balneoterapi-nedir.html>, Erişim: 24.02.2012).

Yaylalar, Sıradağlar, Madenlerimiz, Güneydoğu, Asar ve Mahkukat, Kültür, Ziraat ve Ticaret İstatistikleri, İstatistik Yıllığı, DDY Nakliyat İstatistikleri, Köylerimiz ve Nüfus İstatistiği, Genel Nüfus, Hayvanlar, Meyveler ve Zeytincilik İstatistikleri, Anadolu Beylikleri, Ülkü, MTA, İktisadi Yürüyüş, Belediyeler ve Vilayetler Dergileri koleksiyonları, Turizm Kılavuzu, Halk Şairleri Antolojisi, Türk Dügünleri, İdari Taksimat, Bursa'dan Konya'ya Seyahat gibi önemli eserlerden ve Türkiye'nin muhtelif mikyasta haritalarından. (kaynaklar Hüseyin Orak'ın belirttiği biçimde nakledilmiştir) (1946).

Eserde halkın kullandığı dilin kullanıldığı vurgulanarak, yeni terimler ve eski tabirlerin de bu esasa göre alındığı kaydedilmiştir. İhsai malumat (sayıma ait bilgiler) hiçbir ekleme ve çıkarmaya tabi tutulmaksızın resmi kaynaklardan olduğu gibi aktarılmış, 1945 sayımı verileri ilk cildin yayımı esnasında yayınlanmamış olduğu için burada 1940 yılı sayımı verileri dikkate alınmıştır.

Türkiye Kılavuzu çalışmasının dikkat çeken bölümlerinden birisi de her il ve ilçede doktor, avukat, ebe, diş hekimi, tüccar, iş adamlarının isim isim verilmesidir. Bununla Kılavuzun yıllarca ihtiyaca cevap vermesi hedeflenmiş, hatta bu isimler belirlenirken o il veya ilçede mukim, yerleşik olup olmadıklarına bakılmıştır. Kitapta, bu ismi geçenlerden hiçbir şekilde hiçbir ücret alınmadığının da altı çizilmiştir.

İdari taksimat bakımından il, ilçe ve bucaklara kadar inilmekle birlikte köyler sayısal olarak ifade edilmiştir. Birinci ciltte Afyonkarahisar, Ağrı, Amasya, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bingöl, Bolu, Burdur, Bursa, Çankırı olmak üzere 14 il ele alınmış, bunların ilçelerine de büyüklüklerine göre değinilmiştir.

Her ille ilgili bölümün başında çalışmanın nasıl gerçekleştirildiği açıklanmış, ille ilgili saha çalışmalarını kimlerin yürüttüğü, bu kişilerin gittikleri yerlerde kimlerle görüştikleri, ayrıca ille ilgili bölüm yazılırken sahada elde edilen bilgiler dışında hangi kaynaklardan yararlandığı belirtilmiştir (25).

İllerle ilgili olarak genel olarak şu başlıklar altında bilgiler verilmiştir: İl nasıl yazıldı?, İl ve ilçelere nasıl gidilir?, İlin coğrafi Durumu: Arazi

durumu, iklimi, suları, ziraat ve bitki durumu, hayvancılığı, yeraltı servetleri ve madenleri, sanayi, dokumacılığı, ziraat ve bitki sanayi, hayvancılık sanayi, maden sanayi, ticareti, yolları, taşıtları, nüfusu ve idari bölümü; İlin coğrafi mevkii ve tarihi: Abideleri ve eski eserleri, nüfusu, ticareti, tüccar ve işadamları, taşıtları, otelleri, lokantaları ve berberleri, kiraathaneleri ve hamamları, kültürel ve sosyal durumu, doktor ebe ve avukatları, folkloru, yetiştirdiği büyük şahsiyetler ve milletvekilleri, sağlık durumu, içme suları, şifalı suları, ışık durumu, muhabere vasıtaları, eğlence ve mesire yerleri; İlçeleri...

Fotoğraflar ve haritalar gibi malzemelerle bezemiş "Türkiye Kılavuzu" gibi bir eserin, Cumhuriyet döneminde devlet eliyle ulus inşa etme sürecinde önemli bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Yayınlandığı zaman, Milli Eğitim Bakanından Cumhurbaşkanına kadar birçok devlet adamından ve aydından aldığı övgüye değer takdiri de bu açıdan değerlendirmek mümkündür. Anderson'a göre, modernleşme sürecinde matbaa sayesinde yazılı iletişim imkânlarının artmasıyla oluşan yazılı kültür ortamında şekillenen kamuoyu ile bir devletin egemenlik temelini oluşturan halk topluluğunu "millet" olarak hayal etmek mümkün olmuştur. Uluslaşma sürecinde nüfus sayımı, harita ve müze olgusunu vurgulayan Anderson, bunun devletin mülkünü, bu mülkün coğrafyasını, yönetilen insanları doğasını ve eskiliğinin meşruluğunu nasıl hayal ettiğini derinden belirlediğini ifade eder (Anderson 1995: 182). Türkiye Kılavuzu isimli eser incelendiğinde; Anderson tarafından vurgulanan her üç husus ile birlikte il il birçok konuda değerli bilgiler aktarıldığı görülür. Kısacası, modern toplum yaşamı, giderek artan bir iletişim ihtiyacını, bütün yurttaşlarını belirli standartlar çerçevesinde eğitime gereğini ortaya çıkarır. Böylece modern toplumlar, bir yandan bütün halkın ortak iletişim aracı olan dilin standardını belirlerken, diğer yandan bu ve diğer standartları bütün topluma yaymanın araçları olarak eğitim gibi kurumları yaratmaya çalışır (Belge 2011).

Birinci cildi toplam 850 sayfa olarak basılan eser, 1750 kuruş fiyatla okuyucuya sunulur. Hüseyin Orak'ın Kızı Ayşe Sahavet Hanım'a imza-

ladığı nüshada belirttiği gibi, çocuklarının yurt seyahati ile başlayan bir süreç nihayete ermiştir: “Kızım Sahavet, Hayatımın ellinci yılında yazdığım aziz yurdumun bu rehberini sizden aldığım ilhamla hazırladım. Bu benim size bırakacağım mirasın en büyüğüdür. Çünkü onun içinde tüm dünyaya bedel Türk vatani vardır. Beni hatırladıkça bu eşsiz eserin içinde daima arar, bulur ve görürsün. Gözlerinden şefkatle öper, hayat yolculuğunun çetin yollarında mesut olmanı ulu Tanrı’dan dilerim. 27.03.1946.”

Burada, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nda gelişmeye başlayan; “atalardan miras kalmış topraklar”, “kendileri için kan dökülmüş topraklar” gibi deyişler temelinde şekillenen bir “vatan fikri”nin Orak’ın düşüncesinde önemli bir yer işgal ettiğini anlıyoruz. 1860-1870 yıllarında Namık Kemal tarafından güçlü bir şekilde dile getirilen vatan fikri, Jön Türk kuşağını da besleyerek 20. yüzyılın başında İmparatorluğun yönetici sınıfı ve seçkinlerinde “devlet vatanseverliği” ve “Türk milliyetçiliği” şeklinde billurlaşan temel iki kavrama ve ideolojik akıma hayat verdi (Georgeon 2006). Devleti, vatani korumak ve gerektiğinde kurtarmak duygusu ve düşüncesi, Osmanlı seçkinleri kadar cumhuriyet seçkinlerinde de oldukça baskın bir duygu ve düşüncedir. Resmî ideoloji, toplum üyelerinin milli birlik içinde, ülke bütünlüğünü ve bölünmezliğini savunmasını ve bu yönde davranmasını ister (Ünsal 1998). Cumhuriyetin kurucu kadrosunu ve yetişmekte olan kuşağı derinden etkileyen böyle bir duygu ve düşüncenin güçlü etkilerini, bizzat Orak’ın şahsında da müşahade ediyoruz.

Kitap çıktığı andan itibaren özellikle ülke yönetiminde bulunanlardan ve üniversite, milli eğitim çevrelerinden, medyadan çok olumlu tepkiler almıştır. Cumhurbaşkanı (Milli Şef) İsmet İnönü, çalışmaya ilişkin Hüseyin Orak’a gönderdiği kutlama mesajında: “Türkiye Kılavuzu, sebatlı çalışmanın kıymetli bir mahsulüdür. Cemiyetimizin her katı için faydalı ve her kitaplığımızın başlıca eserlerinden biri olacaktır.” (TK Broşür 1496) demiştir.

Çalışmanın en başından beri takip eden Maarif Vekili Hasan Ali Yücel de bir yazı ile kamuoyu-

na kitabın önemini anlatmak ister ve şu cümleleri yazar: “Memleketimizi içte ve dışta tanıttak eserlere ihtiyacımız büyüktür. Yurdumuzun tabiat güzelliklerini, tarih yadigarlarını, ürünlerini, ekonomik ve kültürel durumunu aydınlatan ve her meslekten insanı ilgilendirecek olan böyle bir kılavuzu çok bekledik. Hüseyin Orak’ın teşebbüsü ile vücuda gelen Türkiye Kılavuzu, bu ihtiyacımızı karşılamakta ve bekleyişimizin boşa olmadığını göstermektedir. Türkiye Kılavuzu ticaretle uğraşan ve yaşama konusu tabii olarak kar ve menfaat olan bir yurttaşın kazançlarını memleket sevgisi ile memleket yoluna vermesinin çok kıymetli bir örneğidir. “Herşey gibi para da memleket içindir” düşüncesinin bir hayal olmadığına Hüseyin Orak unutulmayacak bir misal vermiştir. Büyük emekle hazırlanmış bu eserin meziyetleri ve faydaları, kolayca tashih edilebilecek kusurlarını karşılayacak değerdedir. Fertçe ve devletçe bu hayırlı, hatta cüretli teşebbüsü desteklemenin bir vazife olduğu kanaatindeyim. Müteşebbisini ve çalışma arkadaşlarını takdirle karşılarım. Memleket irfanı adına kendilerine bütün yüreğimle teşekkür ederim (19 Mart 1946).” (TK Broşür 1946: 1). Kitapla ilgili olarak, TBMM Başkanı M. Abdülhalık Renda, CHP Genel Sekreteri N. Kansu, Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Eskişehir Milletvekili Yavuz Abadan gibi siyaset adamlarının yanı sıra Enver Ziya Karal, Faik Reşit Unat, Ali Fuat Başgil, İ. Alaaddin Gövsa gibi kamuoyunca bilinen bilim adamı ve yazarlar da övgü dolu ifadeler kullanırlar (TK Broşür 1946). Ulus Gazetesi, “Çok Faydalı Bir Eser” başlıklı uzun bir değerlendirme yazısı yayınlamaya, Kılavuz’un neden yayımlandığını ve hangi amaçlara hizmet edeceğini aktarmıştır (20.03.1946). Son Telgraf Gazetesi’nde Reşad Feyzi Yüzüncü, eseri okuyucularına eseri anlatırken şu cümleleri kurmaktadır: “... Ağrı vilayetine dair bu memlekette kaç kişi ne bilir? Türkiye Kılavuzu adlı eserde, Ağrı vilayetindeki halk türküsüne, bu türkünün şivesine, notasına kadar her şeyi bulabilirsiniz. Yalnız Ağrı’ya mı düştü, hangi otelde kalacaksınız? Otellerin sayısına ve ismine kadar bu cilt içinde mevcuttur. Esere ilave edilmiş harita ve krokiler harikadır. ...” (27.03.1946). Türk Dili Gazetesi’nde Vehbi Evinç “Mühim Bir Eser” başlıklı yazısında eser üzenine övücü cümleler kurarken, her Türk

aydınının ve tüccarının bu eseri almasını önerir (28. 03.1946). Ankara Gazetesi'nde "Başkentin Kılavuzu" başlıklı makalede, Ankara bölümüne dikkat çekilerek çalışma takdirle karşılanmıştır (30.03.1946). Aydın Gazetesi'nde de "Türkiye Kılavuzu" başlıklı yazıyla eserin önemi üzerine uzun uzun durulmuş; "Gezmek görmek muhakkak ki okumak yazmak kadar faydalı bir iştir. Evvelce seyahatin zevki meşakındadır (*meşakkat: sıkıntı*) diyorlardı, bugün gezinin sırrı kılavuzdadır, diyorlar" cümlesiyle esere dikkat çekilmektedir (30.06.1946). Esere zamanın önemli yazarlarının ilgisini köşelerindeki övücü yazılardan takip mümkündür. Akşam Gazetesi'nde Va-Nu (31.03.1946), Sonposta'da İsmet Hulusi İmset (31.03.1946), Burhan Cahit (03.04.1946), Mithat Cemal Kuntay (03.03.1946), Pazar Gazetesi'nde Aygün (01.04.1946), Cumhuriyet'te Abidin Daver (2.04.1946), Yeniçağ Mecmuası'nda Orhan Seyfi Orhon (06.04.1946), Türk Yolu Gazetesi'nde Cevdet Baykal (12.04.1946), Ülkü Dergisi'nde Ali Gündüz (16.04.1946) bu eserin önemi üzerine çok takdir edici yazılar kaleme almışlardır. Ancak Vakit Gazetesi'nde Hakkı Süha Gezgin'in kitaba ve hazırlayıcısına övgüsü çok dikkat çekicidir. Gezgin, daha önce hiç bilmediği, tanımadığı bu garip iş adamının çalışmasını "Gayret Himalayası" olarak niteler (30.04.1946).

Her kesimden olumlu, övgü ve takdir dolu desteğe rağmen Türkiye Kılavuzu'nun birinci cildi halkta ilgi görmez. Hüseyin Orak için maddi sıkıntılar bu aşamadan sonra aşılmaz olur. İşyerleri, fabrikaları, evi ipoteklidir. Kitaptan dolayı büyük bir borç yükü altına girmiştir. Resmî kurumlar satın alınması için genelgeler yayınlamalarına rağmen kendileri tahsisatları olmadığı gerekçesiyle kitaptan doğrudan alıma gitmemişler; 1750 kuruşluk fiyat da o günün şartlarında halk tarafından çok bulunmuştur.

İşe bir vatan borcu olarak başlayan, ciddi bir sosyal sorumluluk anlayışı içinde hareket eden, karşılığında büyük bir eser oluşturan Hüseyin Orak, borçlarının altından kalkamaz hale gelir. Kamuoyunun bu derin ilgisizliğine karşı tepkisini elindeki tüm kitapları ve yayınlanacak ciltlerin dokümanlarını, taslaklarını sahibi olduğu Ankara Dikmen Keklikpınarı'ndaki kireç ocaklarında

yakarak gösterir (Ayşe Sahavet Özbay'la yüz yüze görüşme notları: 24.06.2011, Ankara). Evini satar, işyerlerini satar, tasfiye eder, kadim dostlarının da kısmi yardımlarıyla hayatını sürdürmeye uğraşır. Ancak iş hayatından kaynaklanan sorunları ailevi durumuna da etki eder. Eşinden ayrılır, sonraki yıllarda yeniden ticari hayatını canlandırmaya uğraşır, çok başarılı olamaz. Hayata asker olarak başlamış olmak, değişik dönemlerde askeri vazifeler ifa etmek ilerleyen yaşında işe yarar, kendisine Millî Savunma Bakanlığı'na bir miktar gazi emekli-malul aylığı bağlanır. Büyüüp iş gücü sahibi olan çocuklarının da katkılarıyla yaşamını sürdürür ve 1968 yılında vefat ettiğinde askeri törenle, Ankara Cebeci Askeri Şehitliği'nde toprağa verilir (Ayşe Sahavet Özbay'la yüz yüze görüşme notları: 24.06.2011, Ankara).

TÜRKİYE KILAVUZU İÇİNDE AYDIN İLİ

Türkiye Kılavuzu'nun 375. Sayfasından 422. Sayfasına kadar olan bölümü Aydın iline ayrılmıştır. Bölümün nasıl yazıldığı anlatıldığı kısmında, Son Posta Gazetesi yazarlarından Hulusi Günay'ın il merkezini ve ilçelerini birer birer gezerek incelemeler yaptığını, bilgiler topladığını, bu bilgilerin yer aldığı kaynakları edindiğini ve ayrıca pek kişi ile görüştüğünü, Aydın iline dair yazılmış genel eserleri ve yerel kitapları, broşürleri, halkevi yayınlarını gözden geçirdiğini belirtirken; il hakkında bilgi veren kişiler de şu şekilde sıralanır: Vali Saim Gündoğan, Aydın Mektupçusu Şevki Bilsel, Aydın Parti Reisi Ethem Menderes, Nazilli Kaymakamı Feyzi Akkor, Nazilli Pamuk Kooperatifi Müdürü B. Rifat, Çine ileri gelenlerinden Hidayet, Söke'de Rıfkı Ulusoy, Halkevleri mensupları ve bölge öğretmenleri (1946: 377).

Kılavuzda ile ülkenin diğer yörelerinden ulaşımın nasıl olacağı da anlatılmaktadır. Aydın'ın, demiryolu üzerinde ve Ege'nin işlek ticaret merkezlerinden birisi olduğu ve buraya Afyon, İzmir, Denizli, Isparta, Burdur illerinden trenle ulaşılacağı, ayrıca denizyolu ile Antalya'ya, Antalya'dan karayolu ile Burdur'a ve Burdur'dan trenle yine Aydın'a ulaşılacağı bilgisi yer alır. Aydın ilinin yolları ile ilgili de çalışmada detaylı

bilgi aktarılır. O zamanki 63 il arasında demiryoluna en erken ulaşan illerden birisi olarak Aydın zikredilir. 19. yüzyılın ortalarında Aydın'ı İzmir'e bağlayan 133 kilometrelik bir demiryolu hattı yapıldığı, bu yolla Aydın-İzmir arasındaki zengin ovaların ürünlerinin İzmir limanına aktarıldığı belirtilir. Yolun Aydın yönünden 31. kilometresinde yer alan Ortaklar İstasyonu'ndan güneye bir demiryolu ayrıldığı ve bu yolun 22 kilometre sonra Söke'ye ulaştığı kaydedilir. Bu şekilde de 51 kilometrelik bir hat ile Aydın ve Söke'nin birbirine bağlandığı, bunun dışında 131 kilometrelik demiryolu ile Denizli'ye ulaşım olduğu ifade edilir. Büyük Menderes'e paralel olan bu yolun Aydın'ın doğusundaki Köşk, Sultanhisar, Kılavuzlar bucaklarına uğrayarak Nazilli ilçesine oradan da Kuyucak bucağına ulaşır. Oradan da Horsunlu, Burhaniye istasyonlarını geçerek Denizli sınırlarına girer. Bozdoğan, Çine, Karacasu ilçeleri demiryolu dışında kalır. İlin en başta gelen karayolu ise il merkezini Muğla'ya bağlayan 114 kilometrelik yoldur. Bu yol Çine ilçesi üzerinden geçer. Yolun her mevsimde her çeşit vasıtanın geçmesine elverişli olduğu belirtilir. Yine o dönemde Aydın'ı Denizli'ye, Nazilli'ye ve Sarayköy'e bağlayan 139 kilometrelik bir karayolu bulunmakla birlikte 70 kilometrelik kısmı pek muntazam değildir. Bir kısmının ise toprak tesviyesi yapılmış durumdadır. Aydın'dan İzmir'e kadar giden bir karayolu da vardır bu yol da 161 kilometredir ve bir kısmı muntazam şosedir, bir kısmı da araba geçmesine elverişlidir. Aydın ili yolları üzerinde tek atlı ve iki tekerlekli ve çift atlı, yük, yaylı arabaları, kamyon ve otomobil nakliyatı yapılabildiği gibi deve, eşek ve atlardan da istifadenin mümkün olduğu kaydedilir (1946).

Ülkemiz genelinde karayolu ve demiryolu ağındaki gelişmeyi, Osmanlı'dan başlayarak Cumhuriyet döneminde de devam eden modernleşme ve kalkınma hamleleri çerçevesinde sürdürülen ulaşım politikalarının bir parçası olarak görmek gerekir. Özellikle 1850'den sonra, demiryollarının yapılması ve bir karayolu ağının oluşturulması, ulaşım ve iletişim imkânlarını artırarak Osmanlı toplumunda yaşanmakta olan değişime yeni bir boyut ve hız katmıştır. Bu sayede yalnızca kıyı kesimlerinde değil, aynı zamanda iç bölgelerde de kentleşme oranları yükselmeye

başlamıştır. Başlangıçta tarım sektöründe başlayan değişim, zamanla diğer sektörlerle de yayılmıştır (Karpas 2006).

Toplumsal değişim sürecinde o yılların Aydın'ına bakıldığında; bir kentin sosyo-kültürel bakımdan dönüşümünde ulaşım ağının önemli bir oynadığını kaydetmek gereklidir. Osmanlı İmparatorluğu, 18. ve 19. yüzyılların değişim ve dönüşümlerinden geçerken Osmanlı ekonomisi ve piyasaları esas olarak liman kentlerinden iç kesimlere doğru kollara ayrılan yol ağlarıyla Avrupa piyasalarına bağlanarak onların etkisi altına girdi (Kasaba1998: 16). Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı ya da Avrupa merkezli modernleşme projesine çevreselleşerek eklenmesi, Osmanlı ekonomik ve toplumsal yapısında yol açtığı değişmeye paralel olarak kentlerde de bir değişim yaratıyordu. Özellikle önemli liman kentlerinde değişen ticaret biçimi ve kentlerin değişen dış bağlantıları, şehirlerde geleneksel merkez dışında yeni bir modern merkezin doğmasına neden oluyordu. Şehir içi ilişkilerin yaya olarak kurulması terk ediliyor, bağlantıları bundan böyle araba ve tramvay gibi toplu taşıma araçları sağlıyordu. Bu da şehir nüfusundaki artışlara bağlı olarak yeni alanların iskâna açılması anlamına geliyordu. (Tekeli 1998).

Çalışmada Aydın'ın coğrafi yapısı, arazi durumu, iklimi, suları, hayvancılığı, yeraltı servetleri ve madenleri, sanayi üzerinde durulmaktadır. Coğrafi durumu belirtilirken, komşu olduğu iller belirtilir ve yüzölçümü 7580 km² olarak kaydedilir (Günümüzde ilin yüzölçümü 8.007 km².)

O günün idari taksimatı içinde ilin beş ilçesi bulunmaktadır: Bozdoğan, Çine, Karacasu, Nazilli, Söke. Çalışmada anılan beş ilçeye ilişkin de yine ayrıntılı olarak yer verilmiştir (Günümüzde Aydın'ın ilçeleri: Bozdoğan; Buharkent, Çine, Didim, Efeler, Germencik, İncirlioca, Karacasu, Karpuzlu, Koçarlı, Köşk, Kuşadası, Kuyucak, Nazilli, Söke, Sultanhisar, Yenipazar olmak üzere 17 olmuştur.)

İlin arazi durumu, iklimi, suları gölleri ve bataklıklarına da yer verilen çalışmada, "il arazisinin kuzey ve güney tarafları dağlıktır. Orta kısmı Büyük Menderes ırmağının doğu-batı yönünden geçtiği hareketli bir ovardır. Bu ova tamamıyla je-

olojik çöküntüye uğramış bir sahanın üzerindedir" (1946) denilirken, dağları, tepeleri, göller, bataklıklar hakkında da bilgi aktarılır.

Ziraat ve bitki durumunun anlatıldığı bölümde, Aydın ilinin kuzey ve güney ilini kaplayan dağların çıplak olmamakla birlikte her tarafında geniş ormanlıkların bulunmadığı, ilin ormanlık alanının 180 bin hektar civarında olduğu, Gökbel ve Madran dağlarındaki fidanların zikretmeye değer bulunduğu, yeşil meşe, mersin, kocayemişi, defne gibi her mevsim yapraklarını dökmeyen ağaçların olduğu, ağaçlıklar arasında yer yer otlakların bulunduğu kaydedilir. Buralarda nergisler, laleler, yaseminler, lavanta, nane, kekik, adaçayı gibi kokulu bitkilerin yetiştiği, meyve ağaçları ve palamutlukların oldukça geniş alanı işgal ettiği belirtilir. İl arazisinin ortası doğu-batı yönünden uzanan geniş bir ova olması ve buralarda yetişen çeşitli ve bol ürünler dolayısıyla Aydın'ın Türkiye ekonomisinde önemli bir yer tuttuğu kaydedilir. "Cihanda emsaline tesadüf edilemeyen incir bahçeleriyle, portakallıklar, zeytinlik, bağ ve meyvalıklar bu ovanın tabii gelirlerini teşkil eder" derken, ovada pamuk, susam, tütün, kendir, buğday, arpa, mısır, pirinç, darı, patates, bakla, nohut, mercimek ekildiğini belirtirken; ovanın esas verimli ekonomik kaynakları olan incir, pamuk, zeytin ürünleri konusunda da ayrıca bilgi verilir. İncirliklerin ilde 16 bin hektar araziye işgal ettiğini, Türkiye'nin incir üretiminin onda birinin burada yapıldığını da belirtir. Mahallinde kurutulan incirlerin başta İzmir olmak üzere iç pazara sevk edildiği, İzmir'de yeniden standardize edilerek işlendikten sonra dış pazarlara satıldığı anlatılır. Pamuk konusunda da önemli bilgiler verilir. Türkiye'nin pamuk yetiştiren illeri içinde Aydın'ın dördüncü olduğu, yetiştirilen pamukların bir kısmının ildeki tezgâhlarda dokunup bir kısmının ise iç ve dış pazarlara satıldığı, Nazilli Sümerbank Fabrikası ile birlikte mühim bir kısmının burada değerlendirildiği, keza işlenen verimli toprakların 53 bin hektarlık bir kısmının da zeytinlik olduğu ortalama her yıl 35 bin ton zeytin üretildiği bilgisine yer verilir (1946).

Aydın ilinin hayvancılıkla ilgisi konusunda halkın mühim bir kısmının tarımla uğraştığı, ot-

lakların arazinin yayla kısımlarında bulunması dolayısıyla daha ziyade Yörüklerin hayvancılık yaptığı bilgisi aktarılır. İlde yarım milyon kadar hayvan bulunduğu, bunların yüzde 33'ünün koyun, yüzde 29'unun keçi, yüzde 27 sığır ve geri kalanının da taşımacılıkta ve tarım işlerinde kullanılan eşek, at, manda ve deve gibi hayvanlardan oluştuğu aktarılır (194).

Yer altı servetleri ve madenleri başlığı altında, büyük işletmelere elverişli madenler bulunmadığı kaydedilir. Gölhisar-Şahmalı köylerindeki linyit, krom ve zımpara madenleri dışında henüz işletilen bir maden bulunmadığı da belirtilir. Keza MTA tarafından il arazisinin incelendiği, Burhaniye civarındaki linyit madeninin mahalli ihtiyaca yetecek kadar olduğu, büyük işletmelere elverişli bulunmadığı, Gerenez ve Söke'deki linyit damarları, Karacasu Seki mevkiindeki simli kurşun madenlerinin arama projelerinin de beklediği bunun dışında bir de cıva bulunduğu eklenmektedir (1946: 383). Aydın İstasyonuna 20 kilometre uzaklıkta Gölhisar-Şahmalı köylerinde Balcı Hamit veresesine ait linyit madeninden yılda 3500 ton üretim yapıldığı ve taşımalarının adi karayolu ile yapıldığı, kışın ise nakliyatın develerle ve at arabaları ile olduğu kaydedilir (1946).

İlde sınai durumun ileri olduğu, başta Nazilli Basma Fabrikası olmak üzere sabun, zeytinyağı, pamuk müesseselerinin bulunduğu ve hepsinin de toprak ürünlerini değerlendirmek üzere kurulduğu ifade edilir (1946:383). Dokumacılık, ziraat ve bitki sanayii, sabun fabrikaları, zeytinyağı fabrikaları tek tek sıralanır. Dokumacılık bahsinde, yüzlerce el tezgâhında diril, çarşaf, masa örtüsü, astarlık gibi çeşitli kumaşların dokunup mahalli ihtiyacı karşıladığı gibi çevre illere de sevk edildiği belirtilirken, orman ürünlerinin genel olarak Madran ve Gökbel dağlarındaki ormanlardan elde edildiği ve bunun pek az olduğu, incirlerin işlenmesinin İzmir'de yapıldığından kurutulduktan sonra sevk edildiği, sabun üretiminde ise ileri olduğu vurgulanır. Ömer Muharrem Apaydın, İbrahim Bosnalı ve oğullarının fabrikaları zikredilir, Apaydın'ın yıllık üretimi 1100 ton, Bosnalı'nın 700 ton olarak belirtilir. İstasyon civarında Rahmi Filibeli ve kardeşlerine ait fabrikada yılda 1500 ton zeytinyağı

ve 2000 bin ton pamuk preslendiği, İzmir yolundaki İsmail Hakkı Başlı'nın fabrikasında ise 700 ton, İstasyon Civarında Ekrem Çifçi'nin fabrikasında 450 ton zeytinyağı ve 200 ton pamuk, 50 ton prina yağı, Hilmi Yıldırım yağ fabrikasında 200 ton zeytinyağı üretilir. Bunların dışında ilçe ve bucaklardaki üretim tesisleri de tek tek sıralanır ve o yılların Aydın'ı anlatılır. Aydın ilinde 15 zeytinyağı fabrikası, 43 yağhane, sabun fabrikaları, pamuk, susam ve diğer bitkisel yağlar çıkaran fabrikalardan bahsedilir. 1937 yılında kurulan Nazilli fabrikasında yılda 15 milyon metre basma imal edildiği de kaydedilmektedir (1946: 383-385).

İlin ticari hayatının zeytinyağı, pamuk, sabun, incir başta olmak üzere palamut, turunçgiller, meyan kökü, bitkisel yağlar ve maden cevherleri üzerine olduğu, ihracatının İzmir limanı üzerinden olduğu, dış ülkelere özellikle meyan balı ve kökü, maden cevheri ve incir, palamut ihraç edildiği belirtilir (1946: 385).

İlin önemli bazı tüccar ve iş adamlarının adları ve işgal alanları da sıralanır. Tüccar ve iş adamlarının dışında büyük çiftlik sahipleri de sıralanır: "Umurlu köyünde Halit Çayır, Aydın'da Fuat Şahin, Halim, Ethem ve Aydın Menderes" (1946).

1940 yılında yapılan nüfus sayımına göre ilin nüfusu 146.000 kadın, 136.000 erkek olmak üzere 282.000 olup ilin merkez ilçe ile birlikte altı ilçesi, 14 bucağı, 459 köyü olduğu da aktarılmaktadır.

Çalışmada, Aydın'ın tarihi ve coğrafi mevkii üzerinde de durulmakta, abideleri, eski eserleri sıralanmaktadır. Aydın'ın otelleri çok azdır. Mehmet Ali Şahin'in Madran, İsmail Hakkı Sarıbay'ın Aydın Palas, Veli ve ortağının Ankara Palas, bunların dışında da ikinci, üçüncü sınıf sayılacak durumda bazı oteller ile köylüler için hanlar da bulunmaktadır. Ayrıca şehirde Ahmet Hakkı'nın Ege Lokantası ve Eyyup Doyuran'ın Doyuran Lokantası tavsiye edilecek mekanlardandır. Bilaloğlu Kıraathanesi ise o dönem en temiz ve güzel yer olarak belirtilmektedir. Park, Paşa ve Yayla adlı tarihi hamamları da yine yıkanma ihtiyacını giderecek yerler olarak zikredilmektedir (1946).

Aydın ilinin kültürel ve sosyal durumu ile ilgili bilgilerin de yer aldığı çalışmada, altı ilkokul, bir ortaokul, bir orta ticaret okulu, bir erkek sanat enstitüsü, bir akşam kız sanat enstitüsü ve merkeze bağlı bucak ve köylerinde 28'i öğretmenli olmak üzere 66 ilkokul bulunduğu daha birçok okulun yapımının da devam ettiği ve merkez ilçesinde okulsuz köy kalmayacağı ifade edilmektedir. Ayrıca orta dereceli okulları bitirenlerin tahsillerine İzmir'de devam ettikleri de aktarılmaktadır.

Şehirde biri Halkevi'ne ait kütüphane olduğu, gün aşırı çıkan Aydın Gazetesi ve Halkevi'nin yayınları bulunduğu, şehirde iki matbaa bulunduğu, birisinin CHP'nin emrinde olduğu, Türkiye'de yayınlanan gazeteleri ve eserleri Aydın'da her zaman bulmanın mümkün olduğu; ilde Demirspor ve Aydınspor adında iki spor kulübü bulunduğu, Kızılay, Hava ve Çocuk Esirgeme kurumlarının faaliyet gösterdiği de yine kaydedilmektedir (1946: 392-393). O yıllarda ilde bulunan doktor, diş hekimi, avukat, ebelerin de isimleri bulunmaktadır kılavuzda.

Türkiye Kılavuzu adlı çalışmanın en önemli yönlerinden birisi de illerin folkloruna dair bilgiler aktarmasıdır. Folklor kısmı ülkenin önde gelen araştırmacılarından Ferruh Aksunar tarafından hazırlanmıştır. Bu bakımdan da ayrıca değer taşımaktadır. Aydın ili bölümü folklor bilgileri yönüyle de değerlidir. "Büyük Menderes havzasını kendilerine yurt yapan Oğuz Türkleri'nin bir kolu olan Aydınlıların cedleri buralara, mensup oldukları Türk ırkının yüksek karakter, zevk ve adetlerini miras olarak bırakmışlardır. Bundan dolayı Ege türkleri denince raks, musiki, şiir akla gelir ki bilhassa Aydın bunların üçünün de en fazla inkişaf etmiş olduğu bir muhittir. Zeybek Türk milletinin hudutsuz neşe ve mertliğinin enginliklerini ifadeye yarayan varlıklardan biridir. Zeybek hürriyet, tabiat ve güzellik sembolüdür. Zeybek oyunu, zeybeğin iç dünyasını musikinin yardımıyla açıklayan bir ifadesidir. İşte Aydın bu tarz ifade sanatının kökleşmiş bulunduğu önde gelen bir ilimizdir. Aydın folklorunun kıyafeti, adeti, sazı, sözü, sevgisi, aşkın ızdırabı zeybek hayatında birleşir." (1946: 395). Bu bölümde Kadı Kuyusu Zeybek Türküsü'nün bestesi ve güftesi

de verilir: Ne oldu bize ne oldu/ yaylanın dikenleri gül oldu bize/ hısımm hısımm kinnedi bize/ Dön gel ağam dön gel berhudardayım/garip bülbül gibi intizardayım// kadı kuyusudur bizim köyümüz/ Germenciklidir aslımız soyumuz/ içimizden yine garip kaldı birimiz/ gel kavuştur sen hey boranlı dağlar/ elleri göğsünde bir gelin ağlar (1946).

Aydın ilinin yetiştirdiği büyük şahsiyetler ve milletvekilleri de çalışma içinde yer alır: Aşık Ömer, Dede Ömer, Ruşeni, Bezmi gibi büyük şairler 15. yüzyılın büyük âlimlerinden Molla Mekân, Fatih devrinin büyük âlimlerinden Muslihittin Mustafa, 18. yüzyılın başlarında vefat eden İshak Hoca namıyla şöhret olan Ahmet Efendi, 19. yüzyıl âlimlerinden Kuyucaklı Atıf Mehmet Efendi, felsefe ve hitabete dair eserleriyle meşhur Hami Paşa. O dönem Aydın'ı TBMM'de temsil eden milletvekilleri ise Adnan Menderes, Agah Sırrı Levend, Hulusi Alataş, Mazhar Germen, Nuri Göktepe ve Refet Arman'dır (1946: 396).

Aydın'ın sağlık şartları ile ilgili de bilgilere yer verilmekte genel olarak iyi olduğu belirtilerek, Büyük Menderes civarında bataklık yüzünden sıtma varsa da bunun için mücadele teşkilatının çalışmakta olduğu, 110 yataklı ve tam teşekküllü memleket hastanesinin Hükümetin Aydın'a bir armağanı olduğu, belediyenin sağlık teşkilatının muntazam çalıştığı, Aydın, Kanaat ve Memleket adlarında üç eczanenin olduğu ve uzman doktorların olduğu belirtilmektedir. Ancak şehrin kanalizasyonu ve mezbahasının bulunmadığı da kaydedilmektedir (1946).

Aydın ilinde demir borular içinde şehre getirilmiş bol ve kireci az içimi güzel sular olduğu, suyun şehre çeşmeler halinde dağıtıldığı gibi evlere de verildiği; bazı mahallelerde ve evlerde içmeye elverişli kuyu sularının tulumlarla çekildiği, bunlardan başka Pınarbaşı denilen yerde ve kaynaklar halinde çok iyi vasıfta gayet soğuk bir su daha olduğu bunun da hayvanlarla ve destilerle özel olarak şehre getirilip satıldığı aktarılır. Cilt, romatizma hastalıkları için elverişli olan şifalı su ve kaplıcalar da Türkiye Kılavuzu içinde aktarılır. Ilıca, Alangüllü Ilıcası, Çamurlu Ilıcası, Kızıl Ilıca gibi yerle hakkında da kısaca bilgi verilir (1946).

Şehrin elektrikle donatıldığı, bol ışık içinde olduğu ve her evde elektrik bulunduğu bilgisi aktarılır. Şehirde posta ve telgrafla iletişim kurulduğu, dâhili telefon irtibatları olmakla birlikte hariç illerle telefon bağlantısının bulunmadığı, yalnız Nazilli vasıtasıyla İzmir'le telefon bağlantısının mümkün olduğu kaydedilir. İlin eğlence ve mesire yerleri de çalışmada yer bulur. O zamanın Aydın'ında karşılıklı iki park bulunmaktadır. Aralarından bir yolgeçen bu parklar halkın tatil zamanlarında başlıca gezinti yerleridir. Yeşil parklar arasında bir de şehitler abidesi mevcuttur. Ayrıca şehrin eğlence yerleri arasında sinemalar da bulunmaktadır. Biri Halkevi, diğeri Park adında iki sinema vardır. Bunlara ek olarak Tellidere ve Pınarbaşı mesire yerleri de halkın çok itibar ettiği yerlerdir (1946).

Çalışmanın il merkezine ilişkin sistematizmini takip ederek ilçelere de kısa kısa değinilmiştir. Yukarıda da zikredildiği üzere, zamanın idari yapılanması içinde ilin üç ilçesi bulunmaktadır ve bu ilçelerin nüfusu, coğrafi konumu, ekonomik, sosyal, kültürel, ticari hayatı, önde gelen tüccarları ile ilgili bilgiler aktarılmıştır (1946).

Yukarıda Aydın'a dair aktarılan bilgiler, hiçbir uygarlıkta kent yaşamının, ticaret ve sanayiden bağımsız olarak gelişemediği tezini bir kez daha teyit etmektedir. Ne Antik çağda ne de modern zamanlarda bu kuralın dışında kalan bir örnek bulunmadığını ileri süren Pirenne'ye göre, "Bu evrensellik, zorunlulukla açıklanmaktadır. Gerçekten, bir kent grubu, ancak yiyecek maddelerini dışarıdan getirterek yaşayabilir. Ancak, bu dış alımın, buna denk düşen ya da bununla eşdeğerdeki mamul ürünlerin dışsattımıyla dengelenmesi zorunludur. Böylece, kentle çevresindeki kırsal bölge arasında sıkı bir karşılıklı hizmet ilişkisi kurulur. Bu karşılıklı bağımlılığın sürdürülebilmesi için ticaret ve sanayi vazgeçilmez öğelerdir; sürekli bir alışveriş sağlamak için birincisi, değişim amacıyla mal sağlamak için de ikincisi olmasaydı, kent yok olup giderdi (1994)."

Hiç kuşkusuz, bütün dünyada şehirler, içinde yer aldıkları toplumların özelliklerini yansıtır. Başka deyişle, toplumsal sistemi oluşturan diğer öğelerle ve bizzat toplumsal bütünü kendisiyle ilişki ve etkileşim içinde olan şehirlerin, tamamen kedilerine özgü karakteristikler göstermele-

ri beklenemez. Bu bağlamda Aydın'a bakıldığında; yurt içi ve yurt dışı ticarete sunduğu ürünlerin türleri, bunların üretim ve imalat süreçleri bakımında ne tümüyle modern öncesi veya geleneksel toplum yapısına ne de modern toplum yapısına has bir görünümde olmadığı görülür.

Geleneksel toplumlarda şehirler, genel olarak pazar ve mübadele merkezleridir. Küçük zanaat ve esnaf işletmeleri ağırlıklı bir yere sahiptir. İmalat sürecinde başta insan gücü olmak üzere kas gücünün sağladığı enerji başat bir konumdadır. Ekonomik hayatta iş bölümü ve uzmanlaşma sınırlıdır. Sosyal hareketlilik ve sosyal tabakalaşma bakımından da benzer bir manzara söz konusudur. Modern sanayi toplumlarında ise, şehirler hem sanayi ve ticaret merkezi özelliğine, hem de idari ve mali birçok işleve sahiptir. Buhar, motor ve elektrik enerjisi gibi organik temelli olmayan enerji kaynakları tarım ve sanayi üretim sürecinde; ulaşım ve haberleşmenin sağlanmasında çok önemli bir yere sahiptir. Toplumsal farklılaşma, tabakalaşma, iş bölümü ve uzmanlaşma daha ileri bir aşamadır (Kıray 1982: 265-266). Aydın'ın, 1940'lı yıllarda nispeten kendi içinde farklılaşmış ve ihtisaslaşmış iş düzeni ve ekonomik yaşamıyla, özellikle tarımsal ürünlere ve doğal zenginliklere dayalı ticaret hayatıyla modernleşme sürecini yaşamakta olan bir geçiş toplumunun temel karakteristiklerini göstermekte olduğu söylenebilir.

Kentleşme oranı ve kent-kır ayrımı bakımından şüphesiz nüfus faktörü önemli bir değişkendir. Nüfus, sadece toplumun devamını mümkün kılan bir biyolojik öge olarak değil; aynı zamanda iş-güç biçimlerini, dünya görüşünü, yaşam biçimini, dayanışma ve örgütlenme tarzını etkileyen bir faktördür. Aydın'ın 1940'lı yıllarındaki nüfusu kentleşme açısından değerlendirildiğinde; nüfusun tarım, sanayi ve hizmet sektörleri arasındaki dağılımıyla; kent nüfusunu oluşturan bireylerin tutum ve davranışlarındaki değişikliklerle nispeten giderek gelişen bir şehir manzarası sunduğu sonucuna ulaşılabilir.

SONUÇ

Çalışma bize 1946 yılının Aydın iline ilişkin ilginç ve önemli bilgiler aktarmaktadır. Kuşkusuz ki şehir tarihi bakımından pek çok alanda mu-

kayeseli çalışmalar üretmek için burada yer alan veriler dikkate alınacak bir kaynaktır. Ne yazık ki, yayınlandığı yıllarda ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik ve kültürel şartlar bu zor ve zahmetli bir o kadar da fedakarlıkla yapılan çalışmanın ürünü eserin yeterince anlaşılmasını ve değerlendirilmesini mümkün kılmamış; çok talihsiz gelişmeler yaşayan müteşebbisi Hüseyin Orak iflas etmiştir.

Günümüze Türkiye Kılavuzu'nun 14 ili kapsayan yayınlanmış birinci cildi intikal etmiştir. Ne yazık ki hazırlığı yapılmasına rağmen diğer ciltler yayınlanmadan imha olunmuştur. Dolayısıyla yayınlanan ciltteki illere ilişkin bilgiler çok önemli ve kıymetlidir. Bu illerden Aydın'a ait bilgilerin bazılarını günümüz verileri ve kaynakları ile karşılaştırdığımızda, aslında yakın zaman olarak ele alacağımız bir sürecin şehre etkilerini görebilmemize imkân sağlamaktadır.

Günümüz Aydın'ı, Türkiye'nin en kalabalık yirminci şehridir. Aydın ilinin nüfusu 2019 yılına göre 1.110.972'dir. Bu nüfus, 552.626 erkek ve 558.346 kadından oluşmaktadır. Yüzde olarak ise: yüzde 49,74 erkek, yüzde 50,26 kadındır. Yüzölçümü 8.116 km² olan Aydın ilinde kilometrekareye 137 insan düşmektedir. Aydın nüfus yoğunluğu 140/km²'dir. Bakıldığında kadın erkek oranında bir değişiklik bulunmamakla birlikte nüfusun muazzam arttığı görülecektir. Bunda kuşkusuz ki şehrin insanlara sunmuş olduğu ekonomik imkânların ve gelişen turizmin etkisi büyüktür. Aydın ili, ilçeleri dolayısıyla Ege Bölgesi'nde turizm ve geneli itibarıyla tarım açısından en gelişmiş iller arasındadır. Ege Denizi'ne kıyısı bulunan Didim ve Kuşadası gibi Türkiye'nin iki önemli turizm merkezi ve çok sayıda tarihi eseri ile turizm potansiyeli yüksektir. Türkiye'nin ilk demiryolu kurulan şehri olmakla birlikte Türkiye'nin en uzun ikinci tüneli buradadır. Nüfus bakımından Ege Bölgesi'nin İzmir ve Manisa'dan sonraki 3. büyük ilidir. Günümüzde Aydın ilinde 17 ilçe bulunmaktadır. Oysaki eserin yazıldığı yıllarda ilçe sayısı altı idi. Günümüzde ilçeleri, Efeler, Bozdoğan, Buharkent, Çine, Didim, Germencik, İncirliova, Karacasu, Karpuzlu, Koçarlı, Köşk, Kuşadası, Kuyucak, Nazilli, Söke, Sultanhisar, Yenipazar'dır. Aydın

kuzeyden İzmir, kuzeydoğudan Manisa, doğudan Denizli, güneyden Muğla illeri, batıdan Ege Denizi kıyılarıyla çevrilidir (Aydın Ticaret Odası 2021).

Şehir günümüzde Türkiye'nin ve dünyanın her yerine çok kolaylıkla ulaşım imkânı bulunan bir konumdadır. Ülkemizin önemli turizm merkezleri (özellikle, Kuşadası) arasında yer alan il, düzgün yollarla çevre illere ve dolayısıyla öteki bölgelere bağlıdır. Aydın-Muğla, Aydın-Denizli karayollarıyla, güneyde Ege ve Akdeniz kıyılarına ulaşılır. İzmir'e, Selçuk üzerinden kara ve demiryolu bağlantısı vardır. İlçe merkezleriyle düzenli karayolu, ayrıca Germencik, Sultanhisar, Kuyucak, Nazilli, Söke ilçeleriyle demiryolu bağlantılıdır. E-24 Aydın-Denizli ve Aydın-İzmir karayolu, yük ve yolcu trafiğinin yoğun olduğu yollardır. Yapımı tamamlanan Aydın-İzmir otoyolu, üçer şeritleri, viyadükleri ve 3000 metre uzunluğundaki tünelleri ile kara ulaşımında daha kısa, daha güvenli ve hızlı akışı sağlayacak, örnek bir bayındırlık hizmeti sunmaktadır. Otoyol, başta turizm ve ulaştırma olmak üzere, yöre ekonomisi her alanda büyük katkılar sağlamaktadır. Aydın ilinin en önemli turizm potansiyeline sahip olan Kuşadası ilçesini çevredeki il ve ilçelere bağlayan yapımı ve bakımı karayollarının sorumluluğuna giren üç anayol vardır. Bu yollar Kuşadası-Selçuk, Kuşadası-Söke, Kuşadası-Söke ayrımı-Davutlar yollarıdır. Aydın ilini batı-doğu doğrultusunda kat eden demiryolu üzerinde Söke, Germencik, İncirliova, Aydın Merkez, Köşk, Sultanhisar, Nazilli, Kuyucak ve Buharkent ilçeleri bulunmaktadır. Aydın il hudutları dâhilinde toplam demiryolu uzunluğu Söke-Buharkent arası 134,6 km'dir. Bunun 169 adedi serbest hemzemin geçit, kalan dokuz adedi bekçili/bariyerli hemzemin geçittir. İl dâhilinde sadece Kuyucak-Horsundu istasyonları arasında 34,20 uzunluğunda bir adet tünel vardır. İzmir-Aydın-Denizli arasında tamamlanan hızlı tren projesi ile demiryolu işletmeciliği daha modern hale gelmiştir. Kuşadası Limanı'ndan denizyolu ulaşımı sağlanmaktadır. Güvercin ada mendireğinin yapılmasıyla korunaklı hale gelmiştir. Limanın rıhtım uzunluğu 971 metre, su derinliği ise 15 metredir. Limanın gemi kabul kapasitesi 6'dır. Kuşadası limanı Türkiye'de denizyolu ile

en fazla giriş-çıkış yapılan limandır. Kuşadası ilçesinde ayrıca bir yat limanı mevcut olup, 630 adet yat kapasitesi ile yerli ve yabancı turistlere hizmet vermektedir. Diğer yat limanı ise 580 deniz, 600 kara kapasiteli olarak Didim ilçesinde bulunmaktadır ve 2009 yılında hizmete açılmıştır. Ege adalarında turistik ring yaparak Efes turu için günü birlik yabancı turist getiren yolcu gemileri, yatlar ve motorların yanı sıra, feribotlarla da Kuşadası-Sisam seferleri devamlı yapılmaktadır. Aydın İl Merkez Tepecik Beldesinde, daha önce Çıldır isimli, küçük çapta uçak, helikopter iniş ve kalkış işlemleri ile paraşüt eğitimlerinde kullanılan bir Havalimanı bulunmaktadır. Aydın - Çıldır (Stool tipi) Havaalanı 1990-1993 arasında tamamlanmıştır. Çıldır Havalimanı 2006 yılından itibaren, Askeri bir havalimanı olarak faaliyet göstermektedir. Havaalanı pistinin uzunluğu 1,435 metre olup, bu haliyle yalnızca pervane tipi uçakların iniş -kalkış yapabilmesine müsaittir. İzmir havalimanı 130 km. uzaklıktadır. İle hava yolu ile gelen ziyaretçiler İzmir Adnan Menderes Havaalanını kullanmaktadır. Çıldır Havaalanı yolcu taşımacılığına açıldığı takdirde Havayolu taşımacılığında kentin ihtiyacını karşılayacak hem de kente değer katacaktır (Aydın İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü 2021). 1940'lı yıllarla mukayese bile edilemeyecek bir ulaşım şebekesi kurulmuş durumdadır.

Eğitim alanında Aydın yirmi yıldan bu yana en başarılı iller arasında yer almaktadır. Ülkemiz genelinde erkeklerin yüzde 98,71'i, kadınların yüzde 93,72'si olmak üzere genelde yüzde 96,22 okuma yazma oranı mevcutken, bu oran ilimizde erkeklerde yüzde 99,09, kadınlarda yüzde 96,02, il genelinde ise yüzde 97,54 olup, Türkiye ortalamasının üzerindedir. Aydın ilinde Adnan Menderes Üniversitesi bulunmaktadır. Üniversite içerisinde Araştırma ve Uygulama Merkezi içerisinde Botanik Bahçesi ve Herbaryum Araştırma ve Uygulama Merkezi, Tarımsal Biyoteknoloji ve Gıda Güvenliği Araştırma Uygulama Merkezi bulunmaktadır. Üniversite 18 Fakülte, 3 Enstitü, 1 Devlet Konservatuvarı, 3 Yüksekokul, 19 Meslek Yüksekokulu, 29 Uygulama ve Araştırma Merkezi ile toplam 73 akademik birimde eğitim-öğretim veren 2017 yılı itibarı ile 55.955 öğrenci sayı-

sına sahip bir yükseköğretim kurumudur (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi 2021).

Büyük Menderes Nehri'nin suladığı ovalar üzerinde 800.700 hektar alanda kurulu Aydın ilinin yüzde 46'sında (368.336 hektar) tarım yapılmaktadır. Tarımsal yetiştiricilik alanında dört mevsim üretim yapılabilen topraklar polikültür tarıma elverişlidir. Sanayisi, ağırlıklı olarak tarımsal ürünleri işlemeye yönelik olan Aydın'da nüfusun yüzde 55'i geçimini tarım sektöründen sağlamaktadır. Ülkemizde incir ve kestane üretiminde birinci olan Aydın; zeytin, pamuk, enginar ve çilek üretiminde ikinci, yerfıstığı üretiminde ise üçüncü sıradadır. İlde 2016 yılında 182.775 ton incir, 259.237 ton zeytin, 326.475 ton pamuk ve 25.423 ton kestane üretilmiştir.

Aydın ili bir tarım ve turizm kenti olarak bilinmektedir. Ekonomik hayatın temelini oluşturan tarımın ağırlığı sanayi ve ticaret sektöründe yoğun olarak kendini hissettirmektedir. Nüfusunun yüzde 55'i geçimini tarım sektöründen sağlamaktadır. Aydın, ülkemizde üretilen bitkisel ürünlerden 29'unda Türkiye'de ilk 10 da yer alarak ülke tarımındaki önemini göstermektedir. İlimizde en çok katma değer yaratan bitkisel ürünler; incir, zeytin, pamuk ve kestanedir. İlimiz; incir, kestane, zeytin, Kereviz(sap), Tiritikale (yeşil ot) üretiminde Türkiye'de 1. sırada, enginar, pamuk ve çilek üretiminde 2. sırada, yerfıstığı ve mandalina (king) üretiminde ise üçüncü sıradadır.

Tarımdan sonraki ikinci önemli sektör turizmdir. Birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış, açık hava müzesi durumundaki il, 23 ören yerine, birçok tarihi, kültürel, turistik, doğal değerlere sahiptir. Turizmin her alanında potansiyele bulunan ve Türkiye'nin önemli turizm merkezlerinden olan Kuşadası ve Didim ilçelerine turistler konaklamak üzere gelirken, doğal, arkeolojik ve folklorik değerlere sahip diğer ilçelere de günü birlik ziyaretler yapmaktadır.

Aydın, son yıllarda sanayileşme sürecine girmiş ve bu konuda hızla yol almaya devam etmektedir. Sanayisi ağırlıklı olarak; tarımsal üretilmiş işleme yönelik gıda imalatı, tekstil ürünleri imalatı, makine ve ekipman imalatı, madencilik ve taş ocaklığı, otomotiv yan sanayi, beyaz eşya ürünleri imalatı ve kimyevi maddeler imalatın-

dan oluşmaktadır.

Sonuç olarak, 1940'lı yılların Türkiye'si de Aydın'ı da çok geride kalmıştır. O yıllarda yine önemli bir tarımsal üretim ve ticaret şehri olan Aydın, günümüzde bu niteliğini korumakla birlikte turizm bakımından da ülkemizin en önemli merkezlerinden birisine dönüşmüştür.

Türkiye Kılavuzu adlı bu çalışmanın araştırmacılar için iyi bir veri kaynağı olarak bütünüyle yeniden ihyası kuşkusuz ki çok yararlı olacaktır, fakat Aydın ili bölümünün üniversite, belediye veya valilik tarafından değerlendirilmesi şehir tarihi için önem arz edecektir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1999). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Y. Alogan (Çeviren). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. İ. Savaşır (Çeviren). İstanbul: Metis Yayınlar.
- Ankara Ticaret Odası (ATO) (1936). 363 no.lu Hüseyin Orak'a Ait Evrak ve Oda Kayıt Dosyası, Ankara.
- Bauman, Z. (1996). *Yasa Koyucular ve Yorumcular*. K. Atakay (Çeviren). İstanbul: Metis Yayınları.
- Belge, M. (2011). *Militarist Modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdoğan, İ. (2000). *Kapitalizm Kalkınma Postmodernizm ve İletişim*. Ankara: Erk Yayınları.
- Ergüder, Ü. Yılmaz E. ve Kalaycıoğlu, E. (1991). *Türk Toplumunun Değerleri*. İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- Georgeon, F. (2006). *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*. İstanbul: YKY.
- Giddens, A. (2004). *Modernliğin Sonuçları*. Çev. Ersin Kuşdil, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Karpat, K. (2002). *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*. A. Z. Durukan ve K. Durukan (Çevirenler). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Karpat, K. (2006). *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*. D. Özdemir (Çeviren). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Karaveli, O. (2006). *Görgü Tanığı –Bir Gazeteci'nin Sıradışı Anıları*. İstanbul: Pergamon Yayınları.
- Kasaba, R. (1998). "Eski ile Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm", *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kıray, M. (1982). *Toplumbilim Yazıları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Orak, H. (1946). *Türkiye Kılavuzu*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- Pirenne, H. (1994). *Ortaçağ Kentleri*. Ş. Karadeniz (Çeviren). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Şengül, T. (2012). *Türkiye'nin Kentleşme Deneyiminin Dönemlenmesi, İçinde; F. Alpkaya ve B. Duru (Derleyenler), 1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*. Ankara: Phoenix Yayınları.

Tekeli, İ. (1998). Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye'de Kent Planlaması, İçinde; S. Bozdoğan ve R. Kasaba (Derleyenler), *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Türkiye Kılavuzu Hakkında Broşür 1 (1946), Ankara.

Ünsal, A. (1998). Yurttaşlık Zor Zanaat. İçinde; 75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru. İstanbul: Tarih Vakfı-Türkiye İş Bankası Yayınlar.

Yüksel, M. (2004). *Modernite Postmodernite ve Hukuk*. Ankara: Siyasal Kitabevi Yayını.

Gazete taramaları:

Aygün; Pazar Gazetesi (01.04.1946),

"Başkentin Kılavuzu" *Ankara Gazetesi* (30.03.1946).

Baykal, Cevdet; *Türk Yolu Gazetesi* (12.04.1946).

Cahit, Burhan; *Sonposta* (03.04.1946).

"Çok Faydalı Bir Eser" *Ulus Gazetesi* (20.03.1946).

Daver, Abidin; *Cumhuriyet* (2.04.1946).

Evinç, Vehbi; "Mühim Bir Eser" *Türk Dili Gazetesi* (28.03.1946).

Gezgin, Hakkı Süha; *Vakit Gazetesi* (30.04.1946).

Gündüz, Ali; *Ülkü Dergisi* (16.04.1946).

İmset, İsmet Hulusi; *Sonposta* (31.03.1946).

Kuntay, Mithat Cemal; *Sonposta* (03.03.1946).

Nurettin, Vala; (Va-Nu) *Akşam Gazetesi* (31.03.1946).

Orhon, Orhan Seyfi; *Yeniçağ Mecmuası* (06.04.1946).

"Türkiye Kılavuzu" *Aydın Gazetesi* (30.06.1946).

Yüzüncü, Reşad Feyzi, *Son Telgraf Gazetesi* (27.03.1946).

İnternet Erişimleri:

İletişim Yayınları, <http://www.iletisim.com.tr/ki%C5%9Ffi/mustafa-nihat-%C3%B6z%C3%B6n-565.aspx>, Erişim tarihi: 25 Şubat 2012.

Türkü Sitesi, <http://www.turkuler.com/tgv/ferruh.asp>, Erişim tarihi: 25 Şubat 2012.

<http://www.kenthaber.com/ic-anadolu/eskisehir/Kimdir/iz-birakan/yavuz-abadan>, Erişim tarihi: 25 Şubat 2012.

<http://zehirlenme.blogspot.com/2010/10/balneoloji-ve-balneoterapi-nedir.html>, Erişim tarihi: 24 Şubat 2012.

<http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?kim=hasanaliyucel>, Erişim tarihi: 24 Şubat 2012.

<https://www.ayto.org.tr/tr/kurumsal/102>, Erişim tarihi: 5 Mayıs 2021.

<http://www.adu.edu.tr/tr/bir-bakista-universite>, Erişim tarihi: 5 Mayıs 2021.

<http://www.Aydinkulturturizm.gov.tr/TR,64354/nasil-gidilir.html>, Erişim tarihi: 5 Mayıs 2021.

Yüz yüze görüşmeler:

Ayşe Sahavet Özbay (Hüseyin Orak'ın kızı) Görüşme günü ve yeri: 24 Haziran 2011, Ankara

Orhan Karaveli (Gazeteci -Yazar) Görüşme günü ve yeri: 14 Haziran 2011, İstanbul.

Zakir AVŞAR

İletişim, kamu yönetimi ve işletme alanlarında lisans ve yüksek lisans öğrenimleri gören Avşar, iletişim alanında doktora yaptı, doçent ve profesör oldu. Memuriyete Başbakanlıkta başladı ve değişik birimlerde görev yaptı. Bir süre TBMM'de Başkanlık Müşaviri olarak çalışan Avşar, sırasıyla Başbakanlık Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığı, Başbakanlık Müşavirliği, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Tüketicinin ve Rekabetin Korunması Genel Müdürlüğü ve Reklam Kurulu Başkanlığı görevlerinde de bulundu. RTÜK Üyesi ve RTÜK Başkanvekili olarak çalıştı (2000-2005). Başbakanlık Müşaviri olarak görev yaptı (2005-2010). Akademik ve mesleki çalışma alanlarıyla ilgili yurt içi ve yurtdışında yayınlanan makaleleri ve kitapları bulunan Prof. Dr. Avşar, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dekanı olarak görev yaptı. 2015 yılında bir dönem ve 2018 yılında dokuz ay süreyle Michigan State Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi olarak bulundu. Şu anda Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi Dekanı olarak görev yapmaktadır.